

8. Лесная энциклопедия: В 2-х т. / Ред. кол.: Г.И. Воробьев (гл. ред.) и др. – М.: Сов. энциклопедия, 1985. – Т. 1. – 563 с. – 1986. – Т. 2. – 631 с.
9. Плоды и семена деревьев и кустарников, культивируемых в Украинской ССР / [Кохно Н.А., Курдюк А.М., Дудик Н.М. и др.]; под ред. Н.А. Кохно. – К.: Наук. думка, 1991. – 320 с.
10. Amann Gottfried. Bäume und Sträucher des Waldes / Gottfried Amann. – München: Neuman Vellag, 1965. – 232 S.: il.
11. Bugala W. Drzewa i krzewy / W. Bugala. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Lesne, 2000. – 614 S.
12. Roger Phillips. Trees in Britain Europe and North America / Phillips Roger. – London: Macmillan, 1978. – 224 P.: il.

УДК 394.46:712.42

Анатолій Кушнір, Ольга Суханова
(Київ, Україна)

ВІКОВІ ДЕРЕВА – ЖИВІ СВІДКИ ІСТОРІЇ

У статті наведені результати досліджень пов'язані з вивченням вітчизняного та європейського досвіду використання вікових, історичних, меморіальних дерев та пам'ятних посадок як в історичному аспекті, так і на сучасному етапі їх включення в формування рослинних композицій.

Ключові слова: вікові та меморіальні дерева, пам'ятні посадки, насадження, арбористика.

In the article the brought results over of researches are related to the study of home and European experience of the use of age-old, historical, memorial trees and memorable landings both in a historical aspect and on the modern stage of their plugging in forming of vegetable compositions.

Keywords: age-old and memorial trees, memorable landings, planting, arboriculture.

В усіх життєвих куточках нашої планети зустрічаються примітні представники деревної флори, які привертають увагу навіть фактом свого існування. Найчастіше, такого зацікавлення заслуговують багатовікові дерева, які відрізняються від своїх побратимів неабиякими розмірами або ж незвичайної формою крони, вік таких рослин сягає навіть кількисот років.

Значення вікових та меморіальних дерев як пам'яток історії та культури, за кордоном, визнається давно. Німці, займалися цим ще на рубежі ХХ століття. Причому в Пруссії інвентаризації й охороні підлягали навіть висохлі велетні або ж їхні пеньки, а в природоохоронних і ботанічних німецьких журналах розміщували некрологи про загибель дерев.

Охороною вікових дерев у 20-х роках ХХ століття почали займатися у Польщі. Цьому сприяла греко-католицька церква на чолі з митрополитом А. Шептицьким. Були видані укази з охорони вікових дерев у приходах, проведена їх інвентаризація. Тільки в архівах А. Шептицького зібрано півсотні повідомлень від місцевих священиків про ці рослини. До 1935 року в Польщі було взято під охорону 579 місць зростання вікових лип, 925 – старих дубів, сотні дерев 17 інших порід. Для порівняння, в Україні, в середині 90-х років ХХ ст., нараховувалося близько 3,5 тисяч старих дерев, які охоронялися як пам'ятки природи [1, 2].

Тематика пошуку й охорони вікових дерев практично відсутня в українській природоохоронній літературі. У той час як в Естонії чи Литві охороні вікових дерев присвячена низка наукової й популярної літератури, створені спеціальні комп'ютерні банки, із інформацією, пов'язаною з охороною вікових дерев. Великим попитом користуються в країнах Балтії насіння й саджанці від меморіальних й історичних дерев.

З часів давнини люди захоплюються такими деревами, шанують їх. Часто таке

шанування ґрунтується на містичному ставленні до сил природи і дерево стає об'єктом релігійного поклоніння.

З деревами пов'язано чимало народних культурних традицій. У світі є тисячі прислів'їв, приказок і законів, що стосуються окремих примітних дерев. Багатовікові дерева стають об'єктами творчості художників, письменників, поетів. Проте, особливо великовікові дерева впливають на духовно-естетичну складову людського життя.

В окремих народів, залежно від умов їх місцеперебування, певні види дерев виділялися найбільшою пошаною. Так, у всіх європейських та деяких азійських народів найбільш шанованим деревом вважається могутній дуб, який символізує міць, силу, природну енергію.

Давні греки присвячували дуб Богу Аполлону, а римляни – Юпітеру. Багато народів найбільшою пошаною оточували ті дуби, на гілках яких росла омела.

Шанованим деревом у слов'ян і народів країн Балтії вважалася і липа. Дерева не можна було рубати, під ними проводили важливі громадські збори, висаджували біля церков. У слов'янських народів трепетно шанували калину, вербу і березу. У балтійських країнах священними і шанованими деревами нерідко ставали сосна і береза.

У країнах мусульманського Сходу священними деревами вважалися старі фісташки, платани і шовковиці. Вирубання цих дерев було великим гріхом.

Шановані дерева завжди були певним типом заборони для господарської діяльності людини. Навколо них існувала охоронна територія, їх заборонено було рубати, іноді навіть торкатися. Людина, яка знищувала священне дерево, за повір'ям багатьох народів, вважалася святотатцем і її рід повинні були переслідувати прикрощі та нещастя. У священний гай могли заходити лише спеціальні наглядачі, вхід у гай часто охороняли. Заборонялося навіть збирання хмизу, ягід і грибів. Злочинець, що сховався в священному гайку або увійшов під затінок шанованого дерева, ставав недоторканим. В удмуртів за рубку шанованого дерева ще на початку ХХ століття брали штраф у розмірі одного карбованця чи заарештовували на 2-3 доби.

У древніх німців за обдирання кори зі священного дерева присуджували дуже суворе покарання – злодії перерізали собі живіт. Метою покарання, очевидно, була заміна мертвої кори частиною тіла від злочинця, це було життя за життя, життя людини за життя дерева.

Усе вищенаведене свідчить, що донедавна ставлення до екології і природоохоронної справи в національних культурах багатьох народів існувало лише на рівні поняття про охоронні території. Священні дерева багато в чому слугували прообразом сучасних об'єктів природно-заповідного фонду, а традиції дбайливого ставлення до них формували екологічність мислення багатьох світових етносів.

Для тлумачення понять, пов'язаних із відомими деревами, спробуємо виділити декілька типів визначних дерев. Під пам'ятним деревом розуміємо представника деревної флори, що виділяється особливим ставленням до нього зі сторони людини. Усі визначні дерева можна розділити на тісно взаємозалежні групи: вікові, священні і меморіальні дерева.

Віковим деревом є дерево, вік якого старше 100 років, але найчастіше під ними розуміють дерева віком кілька сотень років, яке має значні розміри і тим самим сильніше впливає на уяву людини. Для кожної деревної породи визначено її критичний вік. Точний вік багатовікових дерев визначають за спеціально розробленими методиками.

Вікові дерева мають велику наукову цінність, оскільки є унікальними об'єктами вивчення довговічності деревних порід.

Вікові дерева мають величезний естетичний і духовний потенціал, несуть художню цінність, якою привертають увагу до себе художників, поетів, письменників. Найчастіше не усвідомлюється найголовніша їх цінність – вони цінні власними силами;

лише тим, що існують.

Вікові дерева в різних народів світу найчастіше стають шанованими і священними. Поклоніння дереву поширюється своїми традиціями у часи. Усі древні цивілізації світу пережили віру в так зване «Древо життя» – символ всього живого. Цей символ супроводжував людство протягом усієї його власної історії, поступово трансформуючись на більш доступний вид. З «Древом життя» стали ототожнювати найбільш старі, величні дерева, які зростають у безпосередній близькості до людини. Дерево могло набути статусу «святого», завдяки наступним ознакам: зростати біля «святого» об'єкту природи – «святого» джерела, річки, гори, скелі, каменю. Рослини могли зростати до появи святої сили у джерела чи каменю, а найчастіше спеціально висаджувалися для них.

Дерево пов'язували з будь-якою релігійною чи історичною подією, могли вважати «святим», через зцілювання тілесних хвороб та духовних недугів своїми властивостями.

«Святим» – дерево могло стати завдяки місцевим похованням «святих» праведних людей. Багато праведників заповідали поховати себе в деревах, іноді дерево висаджувалось на могилі після смерті шанованої людини, для спілкувалися з мертвим.

Дерево могло виділятися серед інших рослин своїм незвичним виглядом, величними розмірам або значним віком. Іноді «обожнювалися» дерева, які мали незвичайну форму крони (поєднані чи роздвоєні стовбури) чи зростали в недоступних місцях (на вершині скелі, самотньому острівці).

У світі існує багато дерев, які шануються у людей завдяки зв'язку їх з важливими історичними подіями або з певною і шанованою у цій місцевості особою. Такі дерева називають меморіальними.

Меморіальні дерева є носіями і свідками історичної пам'яті народу. Завдяки своїй історико-культурній цінності такі дерева часто є шанованими об'єктами природи серед населення.

Меморіальні дерева зарахували до розряду культових (священних), але не в релігійному розумінні, а духовному та історичному. Більшість таких рослин не охороняються державою, хоча мають шанування у народі, незалежно від релігійної і національної приналежності людини. Меморіальні дерева часто можуть сягати значного віку та популяризації, якщо пов'язані з життям і діяльністю найвідоміших людей певного століття.

Важливим і складним питанням є охорона визначних дерев. У різних країн світу до визначення цих завдань підходять диференційовано. Проявляються чіткі тенденції – високорозвинені країни багато уваги приділяють охороні вікових, священних і меморіальних дерев. У Великій Британії до середини 70-х років ХХ століття було заповідано 17 000 вікових дерев, у Польщі на 1993 рік заповідано близько 20 000 багатовікових дерев. На території України, за даними 1986 року, було взято під охорону лише близько 370 дерев [7].

В Україні є багато виявлених вікових і меморіальних дерев, хоча державні природоохоронні структури, громадські й наукові інституції мало проводять заходів для їх охорони.

Вікові історичні дерева в Європі почали охороняти у ХVІІІ столітті. На території України у 50-60-х роках ХХ ст. цими питаннями займався О.Л. Липа і лише наприкінці століття науковцями Національного аграрного університету (нині – Національного університету біоресурсів і природокористування України) було сформовано програму «Знамениті та історичні дерева України» [3, 4, 5, 8]. У рамках неї і було здійснене дослідження багатьох вікових історичних дерев, у тому числі, меморіальних, на території України та за її межами. Одним з найвідоміших вікових дерев України є «Дуб Максима Залізняка», яке зростає на Чигиринщині, в м. Києві відомим меморіальним деревом вважається «Дуб Т.Г. Шевченка», який зростає у парку «Березовий гай»

(рис. 1, 2) [5, 6].

Рис. 1. «Дуб Максима Залізняка»

Рис. 2. «Дуб Т.Г. Шевченка»

Пам'ятними називають дерева, названі на честь відомих подій або осіб, завдяки історичній, біологічній, науковій, патріотичній, естетичній, символічній, духовній цінностям. Вони мають бути захищеними державою і відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд» вважатися ботанічними пам'ятками природи [8].

На сьогодні справа охорони та збереження пам'яток, організація і проведення постійного моніторингу за станом багатовікових дерев потребує значної фінансової і методичної допомоги.

На кожному пам'ятку природи органами державної охорони природи повинен бути заведений паспорт, де подається її детальна наукова характеристика. За значенням і цінністю пам'ятки природи поділяються на республіканського і місцевого значення.

Охорона пам'яток природи ґрунтується переважно на консерваційному підході. Консервація в заповідній справі – це збереження конкретного об'єкту природної спадщини – популяції рослин за рахунок сучасних методів та технологій.

Сучасні технології лікування й оздоровлення дерев, особливо історичних і меморіальних, передбачають їх комплексне обстеження і розробку конкретних прийомів стосовно подальшої роботи з ними. У основі досліджень лежить альпіністська технологія підняття в крону дерев для їх обстеження і проведення робіт. У багатьох випадках це єдина можливість комплексного дослідження рослин через неможливість під'їзду до них транспорту [3, 4, 5, 9].

Значну роль сучасна арбористика відводить експертизі безпеки дерев, яка включає такі складові: потужність і стійкість дерева; наявність і локалізацію внутрішньостовбурових гнилей; розвиток кореневої системи і її ушкодження; несучу здатність ґрунтів; зростання дерев у місцях підвищеної відвідуваності, місцезоташування відносно дорожно-стежкової мережі, споруд, будівель, дитячих майданчиків і автостоянок, електричних і газових комунікацій.

Тому, важливим питанням сьогодення є пошук оптимальніших шляхів пов'язаних з дослідженням, оздоровленням, збереженням і консервацією пам'ятних рослин як в Україні так і світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу http://uk.wikipedia.org/wiki/Видатні_дерева_Києва.
2. [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу http://uk.wikipedia.org/wiki/Вікові_та_меморіальні_дерева_України.
3. *European treeworker. Berlin – Hannover: Patzer verlag, 2002. – 139 p.*
4. Кушнір А.І. *Науково-методичні рекомендації «Технологічні особливості лікування і оздоровлення вікових та історичних дерев» / А.І. Кушнір, О.А. Суханова, І. Л.Кушнір. – К.: Вид. центр НУБіП України, 2009. – 48 с.*
5. Кушнір А. І. *Знамениті та історичні дерева України «Тарасів дуб»/ Кушнір А.І., Юхимець А.І., Сіренко І.П. // Паросток. – 1995. – № 2-3. –*

С. 48-49.

6. Кушнір А. І. Пам'ятка історії та природи – 1000-літній Дуб «Максима Залізняка» та методи його збереження / Кушнір А.І., Суханова О.А., Кушнір І.Л. // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Екологічні проблеми садівництва та інтродукції рослин» (Ялта, 13-18 жовтня 2008 р.) – Ялта, 2008. – С. 64-67.
7. Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення (станом на 01.01.2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до бази даних : <https://wikimediaukraine.wordpress.com/2014/03/19/%D1%81%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%B1%D1%94%D0%BA%D1%82%D1%96%D0%B2%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE/>
8. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16 червня 1992 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 502.
9. Суханова О.А. Стан вікових дерев – пам'яток природи на території Національного університету біоресурсів і природокористування України / О.А. Суханова, А.І. Кушнір // Актуальні проблеми лісового сектору та садово-паркового господарства : тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції. – К., 2016. – С. 145.

Володимир Дударець
(Буча, Україна)

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ САДОВОГО МИСТЕЦТВА КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Світове садово-паркове мистецтво – безцінна скарбниця художньої культури народу, що через дивовижні пейзажі природи впродовж багатьох століть несе велич славетної історії культур. Садово-паркові об'єкти України є відтворенням складної історичної долі українського народу. Питання відновлення та формування ландшафтного середовища лишається одним із актуальних у наш час і потребує від фахівців принципового вирішення. В даній статті автор аналізує історичні витоки садово-паркового мистецтва України.

A world sadovo-parkove art is a priceless treasury of artistic culture of people, that through surprisings landscape of nature during many ages carries the grandeur of glorious history of cultures. Sadovo-parkovi objects Ukraine is the recreation of difficult historical fate of the Ukrainian people. The question of renewal and forming of landscape environment remains one of aktual'nikh in our time and requires from the specialists of of principle decision. In this article an author analyses the historical sources of art of Ukraine.

Мистецтво ландшафту України пройшло величезний історичний шлях свого зародження, випробування і становлення. Велика кількість садів і парків, що збереглися до сьогодення, отримали статус пам'яток архітектури, національних та природних заповідників. Завдяки високому професіоналізму, художній майстерності та небайдужості до витворів українського мистецтва, окремі з них стали взірцями українського та світового садово-паркового мистецтва.

Історичний досвід розвитку садового мистецтва розглядалося у працях І.О. Богової, А.П. Вергунова, В.А. Горохова, А.Д. Жирнова, М.С. Залеської, І.Д. Родичкіна, І.А. Косаревського та ін.

Садове мистецтво формувалося протягом кількох тисячоліть. Воно розвивалося одночасно з іншими видами мистецтва – живописом, скульптурою, музикою, літературою. В садово-парковому мистецтві старовини знаходили своє втілення досягнення дендрології (декоративного садівництва), архітектурної та інженерної